

PRAPOVIJESNI SPOMENICI I GROBOVI NA PODRUČJU ZVIRIĆA I ZVIROVIĆA

mr.sc. Radoslav Dodig

Sažetak: U članku se opisuju zaštitna arheološka iskapanja na trasi autoceste na koridoru Vc na području Zvirića (Ljubuški) i Zvirovića (Čapljina) tijekom 2011. i 2012., prigodom čega je istraženo devet kamenih gomila s 12 grobova. Spomenici pripadaju prapovijesnim grobnim gomilama, koje se nalaze u širem dinarskom prostoru. Fenomen je poznat pod imenom *posuška kultura*, koja se razvijala u razdoblju brončanoga doba od 2100. do 1300. prije Krista.

Ključne riječi: Kamene gomile (tumuli), prapovijest, grobovi, vapnenac, Zvirići, Zvirovići

PREHISTORIC MONUMENTS AND GRAVES IN THE AREA OF ZVIRIĆI AND ZVIROVIĆI

Abstract: The article describes preventive archaeological excavations at the motorway segment of the Vc corridor in the area of Zvirići (Ljubuški) and Zvirovići (Čapljina) in 2011 and 2012. The excavations revealed nine stone mounds (*tumuli*) with twelve graves. These monuments represent prehistoric grave mounds, which can be found in the wider area of the Dinarides. The phenomenon is known as the *Posušje culture*, which flourished during the Bronze Age, in the period 2100 – 1300 BC.

Key words: Stone Mounds (tumuli), Prehistory, Graves, Limestone, Zvirići, Zvirovići

1. UVOD

Hercegovina je zemlja od kamena. Nije stoga čudo što se najveći broj kulturno-povijesnih spomenika očuvao upravo u kamenu i od kamena. Namjera nam je opisati spomenike koji su istraženi na području Zvirica (Ljubuški) i Zvirovića (Čapljina) tijekom 2011. i 2012. U jesen 2011. počela je izgradnja poddionice autoceste na koridoru Vc Bijača-Kravica u duljini oko pet km. Istodobno je počelo zaštitno arheološko istraživanje na radnom dijelu trase autoceste na području sela Zvirica, gdje je prema elaboratu o prethodnim arheološkim istraživanjima evidentirana skupina prapovijesnih spomenika na dvama lokalitetima.¹ Naselje Zvirici (jugoistočni dio općine Ljubuški, prema popisu stanovništva BiH 1991. imalo je 275 žitelja²) prostire se na 13.079,532 četv. metara površine, graniči s Bijačom, Hardomiljem, Studencima, Stubicom (BiH), Dragovijom i Prudom (k. o. Vid, Republika Hrvatska). Selo je koncentrirano uglavnom na južnom i zapadnom dijelu Zvirickoga polja (oko 33 ha površine), udolinom nastaloj na podlozi laporastih vapnenaca, najniža točka 32 m (uz rijeku Trebižat, s aluvijalnim naslagama), a najviša 403 m (brdo Trovro ili Golovro). Duljina autoceste kroz Zvirice iznosi 3400 metara, započevši od čvorišta Zvirici (između Čevrtaljke i Vlaka, 88m n/v) do odmorišta Zvirici (Grabovine i Velike ograde, 105m n/v). U traganju za kulturno-povijesnom baštinom koja bi mogla biti ugrožena gradnjom autoceste, od male pomoći bila je građa iz stručne literature.³ Naime, prapovijesni lokaliteti vrlo su šturo navedeni, ili se nikako ne spominju.⁴ Nešto više je građe iz antičkoga razdoblja,⁵ a relativno solidno je obrađeno srednjovjekovno doba.⁶ Tijekom izradbe prostornih planova i planova posebnih obilježja autoceste na koridoru Vc, napravljena su dva elaborata o kulturno-povijesnom naslijeđu na trasi autoceste na koridoru Vc.⁷ U njima su detaljno navedeni svi spomenici i lokaliteti koji su se našli na trasi autoceste kroz Ljubuški, Čaplinu i Mostar, bilo da je riječ o lokalitetima unutar građevinske čestice (ukupne širine 60 m), unutar prve zaštitne zone (250 m), ili druge zaštitne zone (500 m), lijevo i desno od središnje crte autoceste.

2. ISTRAŽIVANJA U ZVIRICIMA U JESEN 2011.

Najmarkantniji ostaci iz prapovijesti u Zviricima svakako su kamene gomile i gradine. Na zračnim snimkama vidljivo je oko 70 gomila: Lokaliteti Ajderova greda i Mejašna draga 20, područje Crkvine 18, okolica Suleta 14, predio Grabovina 7, Polje 5, Velike ograde 4 i Golovro 3.⁸ Pojedine gomile imale su i imena, što je logika mjesnoga stanovništva radi boljšeg snalaženja u prostoru. Među njima dvije najveće sačuvale su imena – Rotna i Modra

¹ Voditelj arheoloških radova na trasi autoceste Bijača-Kravica bila je arheologinja Ana Marić iz Zemaljskoga muzeja BiH, Sarajevo, zamjenik mr. sc. Radoslav Dodig, a u ekipi su još sudjelovali arheologinja Željka Pandža i student arheologije Ivo Dragičević. Premda je u elaboratima rekognoscirano područje prve zaštitne zone iznosilo 250m lijevo i desno od središnje crte autoceste, kasnije je ta zona smanjena na 70 metara. Kada su konačno arheolozi izišli na teren, istodobno kada i strojevi (!), određeno je da će se zaštitni radovi i istraživanja izvoditi samo na radnom dijelu trase autoceste.

² Gelo et al, 1955, 178. Od 275 popisanih žitelja 273 izjasnilo se kao Hrvati.

³ ALBiH 1988; Vego 1954; Spomenici 1980.

⁴ Tako se u Spomenici, 1980, 54, navode samo tri prapovijesne gomile, a u *Arheološkom leksikonu BiH* u Zviricima ne navodi se nijedan lokalitet iz prapovijesti.

⁵ Bojanovski, 1977, 113-123; Patsch 1996, 54-59.

⁶ Vego 1954, 25-28; Spomenici 1980, 54-56.

⁷ Dodig 2009. i 2009a.

⁸ Prema informacijama mještana gomila je u ranijem razdoblju bilo oko stotinu, što znači da ih je izvjestan broj stradao u gradnjama cesta, objekata i krčenju šuma.

gomila. Rotna gomila (N 43°7.172' E 17°35.543', 112 m n/v, k.č. 1826/1, k.o. Zvirići),⁹ nalazi se lijevo od ceste Zvirići – Prud, oštećena je prigodom gradnje regionalne ceste R 423 s jugozapadne strane u širini 10 m. C. Patsch navodi da je u njegovo doba imala 120 koraka u opsegu i visinu od šest metara, dok ALBiH navodi promjer 30 m i visinu četiri m. Danas su njezine dimenzije manje, dok je u oštećenju vidljiva grobna ploča, pored koje je pronađen ulomak atipične prapovijesne keramike. Modra gomila (N 43°6.926' E 17°35.921', 134 m n/v, k.č. 1811, k.o. Zvirići, T. I, 1) nalazi se 680 m jugoistočno od Rotne gomile, lijevo od ceste Zvirići - Prud. Dimenzije su joj 30 x 4 m,¹⁰ solidno je očuvana, uz površinske nalaze dijelova žrvnjeva i brusova. Na vrhu brda Golovro ili Trovro nalazi se Divojačka gomila (kota 403), s promjerom oko 20 m.¹¹ Skupinu od sedam gomila u zoni Sulet (u mapama 1:25.000 Suled), koja se našla u zoni koridora Vc, mještani nazivaju "Paponjine ili Jušića ograde".¹² Uz istraženu gomilu G3,¹³ u neposrednoj blizini nalaze se gomile G1 (N 43.8.618' E 17°35.592', 97 m n/v, 18 x 1 m), prilično devastirana, kao i gomila G2 (N 43.8.617' E 17°35.606', 4 x 0,5 m), na kojoj se vidi devastirana grobna konstrukcija. Gomila G4 (N 43°8.626' E 17°35.541', 94 m n/v, 16 x 0,5 m, devastirana) i G5 (N 43°8.638' E 17°35.556', 96 m n/v, 5 x 1 m) nalaze se sa zapadne strane autoceste. Svih sedam gomila na lokalitetu Sulet/Suled dobro je pozicionirano, posebice u odnosu na susjedne gradine, s kojima ostvaruju vizualni kontakt. S jugoistočne strane nalaze se najbliže gradine i gradinska naselja Sulet oko 750 m zračne linije i Crkvina, 2300 m zračne udaljenosti. Na istoku su Velika gradina (kota 465, udaljenost 4000 m) i Mala gradina (kota 332 m, udaljena 3000 m), Stubica,¹⁴ s južne strane u Bijači gradine Vijornica (kota 140)¹⁵ i Veliki Rudnjak (kota 140),¹⁶ udaljene oko dva i pol km zračne linije. Sa sjeveroistoka na lokalitet s gomilama G1-G5 gledaju vrlo moćne gradine Žuželj (kota 314 m, udaljenost 6630 m), s više dobro očuvanih obrambenih zidova i dvjema kamenim gomilama,¹⁷ Križevac (kota 448 m, udaljen 7000 m)¹⁸ i Umac (kota 338, udaljenost 6500 m), gradina s dvostrukim kružnim zidinama.¹⁹ Dobru vizualnu komunikaciju ostvaruju također istražene gomile G6 i G7 na lokalitetu Grabovine.²⁰ Pored njih vodila je brdska staza, koju mještani nazivaju Kravička ulica,²¹ kuda su žitelji Bijače, Pozle Gore i Borovaca (RH), tjerali žito u mlinove na Trebižatu, ispod slapa Kravice.

⁹ ALBiH 1988, 25.283; Spomenici 1980, 1. smještaju je pogrešno u Bijaču. Spominju je C. Patsch, 1996, 56. i I. Bojanovski, 1977, 116. kao prateće orijentire uz rimsku cestu Narona – Salona.

¹⁰ Spomenici 1980, 1, uz pogrešan smještaj u Bijaču, navodi dimenzije 40 x 5 m. Spominju je također C. Patsch, 1996, 56 i I. Bojanovski, 1977, 116, kao prateće orijentire uz rimsku cestu Narona – Salona.

¹¹ Tako na mapi 1:25.000, list Mostar 574-3-3, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974. U Katastarskom uredu Ljubuški navodi se kao kota Golovro, k.č. 1186, k.o. Zvirići.

¹² U elaboratu Dodig 2009. i Dodig 2009a. pet gomila označeno je kao G1-G5 i nalaze se u zoni 250 m uz autocestu. Preostale dvije gomile nalaze se jugoistočno od navedenih gomila i ne spadaju u prvu zonu.

¹³ U ljubuškom katastru gomila je bila na k.č. 727, vl. Ivana Paponja (ud. Vidova).

¹⁴ U Spomenici 1980,43, navodi se da se "jugoistočno od sela nalaze na uzvišenju Mala i Velika gradina s ostacima suhozidina."

¹⁵ Dodig 2009a, 4, s ostacima suhozida i obiljem keramičkih ulomaka.

¹⁶ Dodig 2009a, 500 m sjeverno od trase autoceste. Na V. Rudnjaku smješteno je bijačko groblje, na mjestu prapovijesne gradine, s dvjema kamenim gomilama, od kojih je ona sa zapadne strane ima dimenzije 20 x 4 m.

¹⁷ ALBiH 1988, 24.404. s pogrešnim smještajem u Međugorje umjesto u Miletinu, Ljubuški.

¹⁸ Ranije zvan Šipovac, lokalitet danas poznat kao hodočasničko odredište u Međugorju. prapovijesna je gradina s naseljem i vidljivim ostacima obrambena zida u duljini oko 60 m, s ulomcima keramike i većega broja žrvnjeva i brusova. Nije evidentiran u ALBiH 1988.

¹⁹ Nije evidentiran u ALBiH 1988.

²⁰ U ljubuškom katastru gomile su bile na k.č. 563, vl. Luka Ilić (Anđelkov), lokalitet Velike ograde.

²¹ U katastru ubilježen je pod nazivom Progon.

Gradina Sulet (kota 128 m, N 43°08'25.52" E 017°36'05.75"), na kojoj je sada seosko groblje sa crkvom, dominira Zvirićkim poljem i cijelim naseljem. Prigodom izgradnje crkve bageri su iskrčili kulturni sloj, u kojemu je pronađeno više ulomaka keramike, žrvnjeva, brusova i kućnoga lijepa. Smeđi ulomci, slabije fature i ispucale površine, anornamentalni su i atipični za kronologiju. Iznimku čini ulomak stijenke posude sa širokim masivnim trakastim drškom, s vanjske i unutarnje strane tamnosmeđe boje, u presjeku sive boje, s djelomično očuvanim premazom, s većom primjesom usitnjena kalcita. Držak se od gore prema dolje proširuje (sjekirasti produžeci), s rubovima izvijenim prema vani. Sličan ulomak pronađen je prigodom zaštitnih arheoloških radova kod gradnje autoceste A1 u Velikoj pećini u Ravči kod Vrgorca.²² Tipološki se može pripisati posuškoj kulturi, no teško je reći radi li se o ranom ili srednjem brončanom dobu.²³ U svakom slučaju može se zaključiti da je na glavici Sulet tijekom brončanoga doba, a možda i u željezno doba bilo gradinsko naselje. Kao prilog tome govori i bunar, ispod vrha na sjevernoj strani, koji obiluje vodom i u ljetno sušno doba. Gradina Crkvina (kota 152 m, N 43°08.173' E 17° 37.161') položajem se usjekla poput klina između dviju draga na samome jugoistočnom rubu Zvirićkoga polja. Stoga se naziva i Poratak, prema (is)poriti → (is)porak, razdjelnica.²⁴ Sa zapadne i jugozapadne strane vidljivi su ostaci urušena suhozida, s površinskim nalazima usitnjene atipične gradinske keramike. U blizini gradine pronađena je jedna omega igla.²⁵ Sumarno se može zaključiti da je gradina na Crkvini egzistirala u brončano i željezno doba, s kontinuitetom kroz antiku do srednjega vijeka. Sumirajući izneseni pregled kulturno-povijesnih spomenika s područja Zvirića može se konstatirati da trasa autoceste ne ugrožava veći dio njih. Iznimku čine već navedene tri prapovijesne gomile (G3, G6 i G7), koje su se našle na trasi autoceste i koje su istražene u kampanji 25. 10. do 12. 11. 2011. Uz njih, sekundarno su ugrožene gomile G1, G2, G4 i G5, koje su ostale vrlo blizu autoceste unutar prve zaštitne zone. Trasa antičke ceste Salona – Narona, iako se našla na dijelu čvorišta Zvirići, nije evidentirana u sadašnjoj fazi *in situ*.

Nakon čišćenja i dokumentiranja gomile G3 (N 43°08.629 E 017°35.594 95m n/v, 9 x 1m) pristupilo se skidanju kamenoga plašta, koji se sastojao od kamenja uglavnom manjih dimenzija (do 30 centimetara), s povremenim nalazima većega kamenja. Kako je gomila dobrim dijelom bila devastirana ranije, vrlo brzo se u središnjem dijelu pojavila velika kamena ploča, te na sjevernom kraju gomile još jedna. Iako su dosta gruba izgleda, radi se o nadgrobnim pločama. Daljnjim skidanjem kamenog plašta otkriveni su grobovi G1 središnji (110 x 40 cm) i G2 periferni (82 x 40 cm). Oba groba konstruirana su na jednak način i sastoje se od četiriju vertikalno postavljenih kamenih ploča koje čine škrinju i krovne nadgrobne ploče. Kostur je bio postavljan izravno na zemlju, no nije sačuvan ni u jednome grobu. Naime, sama konstrukcija škrinje dosta je krhka i među pločama postoje pukotine kroz koje su djelovale atmosferilije. Na taj su način kosturi propali i bilo je moguće pronaći samo male ostatke koščica, s time da je broj kostiju u G1 malo veći nego u G2. Unutar grobne ispune nalazi se i izrazito rahla prašina oker boje, koja je vjerojatno ostatak kostiju. Zanimljivost je što ni u jednom grobu nemamo nikakve nalaze ni priloge, osim jednog

²² Mucić, Kovačević 2011, 187, sl. 9; 207, T. 2, 9, s datacijom "srednje – početak kasnog brončanog doba".

²³ Slične ulomke bilježe i Čović 1989, T. XIV, 5, Marović 1999, 40, sl. 15b i 15c i Petrinec et al, 1999, 45, sl. 16. Prostorno najbliža analogija primjerku iz Suleta je nalaz ulomka posude s ručkom iz gomile u Biloj Vlaci u zaleđu Vida, Marović 1980, 94, sl. 51, 4.

²⁴ U Bosni je također zabilježen toponim Poratak, koji I. Bojanovski, *Arheološki pabirci sa područja Domavije*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, VI, Tuzla, 1965, 109, b. 1, tumači kao rudarski izraz *porat* (=topionica), pa bi poratak označavao "mjesto gdje ima šljake i jalovine". Takav nije slučaj s Crkvinom.

²⁵ Igla se nalazi u Arheološkoj zbirci Franjevačkoga samostana Humac-Ljubuški. Za podatak zahvaljujem kustosu fra Milanu Jukiću. Obično se datira u željezno doba, 6-4. st. pr. Kr., Petrinec et al., 1999, 59, sl. 92-93.

komada keramike, koji je pronađen nakon vađenja ploča G1. Grobovi nemaju identičnu orijentaciju, građeni su od nepravilnih ploča prosječne debljine 15 do 20 cm, nad kojima je bila masivna nadgrobna ploča, koja je znala u duljinu dostići i do 120 cm, a u širinu oko 80 cm, s debljinom 15 do 20 cm. Nakon završnoga čišćenja vidjelo se da je grob G1 pozicioniran u sredinu gomile s lancem živih stijena oko njega, dok je grob G2 bio gotovo na periferiji gomile. Isto tako može se pretpostaviti da je gomila u početnoj fazi nasipanja imala vanjski kružni vijenac.

Gomila G6 (N 43°08.978 E017°36.162 104m n/v, 13 x 0,5m) na lokalitetu Zvirici (uža zona Duge ograde) bila je u velikoj mjeri devastirana odnošenjem kamenja. Na njoj je uočena i velika rupa, vjerojatno nastala kada su nepoznati devastatori tražili grob. Sloj krupnijeg kamena (do 30 cm) bio je dosta tanak i vrlo brzo se pojavio sloj sitnijega kamena s više zemlje. Zbog male visine gomile slojevi nabacana kamenja bili su dosta tanki. U jugozapadnom djelu gomile otkrivena je kamena ploča, dosta ukošena, do čega je vjerojatno došlo prigodom devastacije gomile i groba. Otvaranjem groba (92 x 41 cm) uvidjelo se kako je cijela grobna konstrukcija u jako lošem stanju - sačuvane su tri strane škrinje, dok je četvrta sa sjeverne strane u potpunosti razlomljena. Unutrašnjost samoga groba bila je ispunjena kamenjem, koje je vjerojatno upalo prilikom devastiranja. Ispod tog kamena nalazila se rahla zemlja svijetle oker boje. Za razliku od gomile G3 na gomili G6 evidentiran je malen broj nalaza. Naime, unutar samoga groba otkrivene su životinjske kosti, od kojih se posebno ističe životinjski rog, te dva ulomka atipične nedatibilne keramike. Također u neposrednoj blizini groba pronađen je i ulomak keramičke posude crvenkaste boje koji se može okarakterizirati kao dno amfore. Ostaci kostiju i keramike nedvojbeno upućuju na tragove pogrebna rituala.

Gomila G7 (N 43°08.988 E 017°36.140 105m n/v, 12 x 2m) jedina je bila sačuvana u cijelosti i na njoj se nisu primjećivali tragovi nikakvih devastacija. Mještani su za gomile G6 i G7 koristili naziv "Blizne gomile", naravno radi lakše orijentacije. Nakon dokumentiranja zatečena stanja započelo se sa skidanjem dijela kamenoga plašta, koji se sastojao od kamena većih dimenzija (do 30 cm). Nakon otkrivanja i dokumentiranja nekoliko životinjskih kostiju, u njihovoj neposrednoj blizini otkriven je ljudski kostur. Grob nije imao nikakvu konstrukciju, nego je pokojnik položen izravno na zemlju u ispruženu položaju, s desnom rukom savijenom u laktu i prebačenom preko trbuha. Osim životinjskih kostiju otkriveno je i nekoliko ulomaka keramike, što opet upućuje na postojanje pogrebna rituala. U neposrednoj blizini groba G1 otkrivena je i nadgrobna ploča koja se nalazila u samome središtu gomile. Skidanjem nadgrobne ploče ustanovilo se da je ispod nje još jedna (110 x 83 x 13-20 cm), a između njih je bila naslaga zemlje s ulomcima kostiju, keramike i školjkica (T.I.). Grobna konstrukcija (85 x 45 cm) bila je slična po stilu i dimenzijama prethodnim grobovima, s tom razlikom što su postojale dvije nadgrobne ploče. Kostur je bio u zgrčenu položaju, dobro očuvan, bez priloga. Nakon dokumentiranja i vađenja kostiju nastavilo se s radovima na ostatku gomile, što znači postupno skidanje ostalih slojeva kamenoga plašta. Pritom su uočene konstrukcije unutarnjega kamenog vijenca, a zasigurno je također utvrđen i vanjski vijenac.

Rezimirajući izneseno, može se reći da smo u prvim dvjema gomilama (G3 i G6) dobili podatke o načinu pokapanja, ali ne i o arhitekturi i pokretnu materijalu. Gomila G7 pružila je znatno više informacija, s obzirom da je na njoj konstatiran vanjski i unutarnji vijenac, a potvrđen je i uobičajen ukopni obred. Na osnovi tih podataka istražene gomile mogu se datirati u razdoblje ranoga i srednjega brončanog doba (BrA1 - BrD; 2100 .- 1300. pr. Kr.),²⁶ što možemo okvirno smjestiti u posušku kulturu.

²⁶ Vidjeti kronologiju u Čović 1989, 100.

3. ISTRAŽIVANJA U ZVIROVIĆIMA U PROLJEĆE 2012.

Naselje Zvirovići, sjeverozapadni dio općine Čapljine, prema popisu stanovništva BiH 1991. imalo je 440 žitelja,²⁷ graniči s Prćavcima, Studencima, Miletinom, Međugorjem, Bijakovićima, Šurmancima, Dreteljom i Trebižatom. Selo pod tim imenom (Suirouichi) spominje se 1668.²⁸ Zemljopisno gledano, najveći dio Zvirovića smješten je uz regionalnu cestu R 425 Čapljina-Široki Brijeg, a manji dio uz lokalnu cestu Studenci-Zvirovići, gdje ima škrta obradiva tla. S jugozapadne strane pruža se brdo Osoje (najveća kota 307m), sa sjeveroistočne strane uzdižu se brdski lanci Kapinjaka (Kapenjaka, kota 331m), Umca (kota 338m), Gradine, Zvonidrage, Plesna i Žuželja (kota 314m). U sredini sela u smjeru sz-ji protegnula se Senjarica (kota 200m).²⁹ Selo se dijeli na zaseoke Bitunjani, Doci, Dugandžije, Jurkovići, Kapulari, Tomići i Zvirovići. U traganju za kulturno-povijesnom baštinom koja bi mogla biti ugrožena gradnjom autoceste, od male pomoći bila je građa iz stručne literature.³⁰ Naime, prapovijesni lokaliteti vrlo su šturo navedeni,³¹ ili se nikako ne spominju.³² Tijekom izradbe prostornih planova Hercegovačko-neretvanske županije i planova posebnih obilježja autoceste na koridoru Vc, napravljena su tri elaborata o kulturno-povijesnom naslijeđu na trasi autoceste na koridoru Vc,³³ kao i jedno prethodno izvješće.³⁴ U njima su detaljno navedeni svi spomenici i lokaliteti koji su se našli na trasi autoceste kroz Ljubuški, Čaplinju i Mostar.

Kao i u Zviricima tako su najuočljiviji ostaci iz prapovijesti i u Zvirovićima kamene gomile i gradine. Najveća skupina od 13 gomila prostire se na brdu Senjarica, između zaselaka Jurkovići i Bitunjani, šest gomila nalazi se na brdovitom predjelu Plesno, četiri na ji. rubu brda Osoja, četiri u zaseoku Jurkovići, te četiri u Zvirovićima i Bitunjanima, u blizini ceste Zvirovići-Miletina. Od gradina u prvom redu treba spomenuti onu na vrhu brda Osoje kota 307, sz-ji 340 m, si-jz 100 m, N 43°09'12.65" E 017°39'26.46". Ima više obrambenih prstena u suhozidu, čija širina varira od dva do tri metra. Unutar središnjega prstena nalazi se jedan kameni tumul i prostorija 8 x 4 m. Na površini mogu se pronaći ulomci keramike s dobro pečenom glinom, smeđe i crvenkastosmeđe boje i primjesama kalcita, kao i pokoji ulomak granitna žrvnja crvenkaste boje. Osojska gradina ima izvrstan gestrateški položaj, s nadzorom doline Trebižata između Studenaca i Čapljine, kao i prostora sa sjeverne strane Zvirovića prema Studencima, Miletini i Međugorju.³⁵ Ispod gradine s južne strane Osoja, koje pripada selu Prćavcima, vidljivo je devet kamenih gomila, od kojih je veći dio devastiran. Gradina Umca, koja se diže na istoimenu brdu (kota 388 m, N 43°10.281' E 017°39.839'), 540 m jz. od gradine Križevac u Međugorju, ima dva kružna prstenasta obrambena zida, sa središnjom zaravni 55 x 30 m.³⁶ Blisku vezu s gradinom Osojem imala je gradina Privorac (kota 101 m, N 43°08'4631" E 17°38'5023"), s gradinskim naselje uz lijevu obalu Trebižata, duljina obrambenoga kompleksa 321 m, širina 182 m, s oštećenim i porušeni zidovima, ostacima žrvnjeva, keramike i limitnoga tumula. Spominje je i C. Patsch: "Prostrana Prčevačka gradina, smještena na jednom strmom poprečno pruženom brdu nalik brani (koju

²⁷ Gelo et al, 1955, 178. Od 440 popisanih žitelja 431 izjasnio se kao Hrvat.

²⁸ Jurišić 1972, 59.

²⁹ U mjesnom govoru Senjarica i Šnjarica, od romanizma senjal, <signale, znak, međa, latinski signum.

³⁰ ALBiH 1988; Sivrić 1979; Basler 1989; Škegro 2011.

³¹ Sivrić 1979, 19-21.

³² To je slučaj u ALBiH, Basler 1989, 43-51. i Škegro 2011, 61-70.

³³ Dodig 2009, 2009a i Dodig 2010.

³⁴ Govedarica, Forić 2011, 207-219.

³⁵ Dodig 2012, 30, b. 44.

³⁶ Uzgredno je spominje M. Sivrić, 1979, 19, sl. 2.

poput omče svojim tokom obuhvaća rijeka Trebižat), između dolinskih izbočina Trebižata i Krteljevca, s jednim kamenim zidom na pristupačnijoj jugoistočnoj strani, otprilike 150 m dugim i 1.5 m debelim, koji je već [8. ožujka 1907.] bio jako razoren".³⁷ Ona je nadzirala dolinu Trebižata i komunikacije sa zapada prema Čapljini i dolini Neretve. Još dvije gradine blisko su povezane u vizualnom smislu sa Zvirovićima – Žuželj u Miletini (kota 314 m)³⁸ i Križevac (ranije Šipovac, kota 448 m) u Međugorju.³⁹

Iz antičkoga razdoblja i srednjega vijeka nemamo pisanih tragova niti kulturno-povijesnih spomenika iz Zvirovića. U osmansko doba selo je bilo nastanjeno, sudeći prema toponimima Aginovac, Avdinovac, Fazlinuša, Memuša, Murataguša, Murtinovac i Vejzovac.⁴⁰ U popisu katoličkoga pučanstva biskupa fra Pave Dragičevića iz 1742. Zvirovići (zajedno s Prčavcima) imaju 136 duša u 17 kućanstava, a 1768. u popisu biskupa fra Marijana Bogdanovića 130 stanovnika u 18 kuća.⁴¹ Zaseoci Jurkovići, Doci i Bitunjani, kuda vodi trasa autoceste, imaju još pokoju oazu etnološke baštine - staru seosku arhitekturu: kamene kuće u suhozidu, štale, čatrnje i mjesne putove. Nažalost, nije nam poznato da je tko prigodom gradnje autoceste uradio elaborat o zaštiti etno baštine u Zvirovićima.

Prigodom izrade elaborata o kulturno-povijesnom naslijeđu na dionici autoceste na koridoru Vc Kravica-Zvirovići u prvoj fazi evidentirane su na radnoj trasi autoceste četiri kamene gomile: G1 na lokalitetu Kašteli, G2 na lokalitetu Senjarica, te G3 i G4 u zaseoku Bitunjani (T.II.). Sukladno tomu, bilo je nužno izvesti preventivne arheološke radove. U ime Federalnoga zavoda za zaštitu spomenika, Sarajevo radove je vodio mr. sc. Radoslav Dodig, Ljubuški i njegov zamjenik Ivo Dragičević, Ljubuški, apsolvant arheologije na Filozofskom fakultetu u Mostaru. Ekipu radnika činili su mještani Čapljine, Mostara i Ljubuškoga, uglavnom mladi ljudi, među kojima i dvojica studenata arheologije. Njihov broj varirao je od četiri radnika (čišćenje terena) do 15 radnika (radovi na gomili G3). Tehničko snimanje spomenika izvršio je geodet Atif Bajić. Sve četiri gomile istražene su na identičan način: skidanjem kamenoga plašta stratigrafskim iskopima u četirima kvadrantima, počevši od vrha i vijenaca plašta do zdravice. Prema ranijem utvrđenom dogovoru svi nalazi – keramika, metal i kosti, predani su Župnome uredu u Studencima, koji će u dogledno vrijeme formirati arheološku zbirku. Istraživanja su počela 18. travnja 2012., a završena su 2. lipnja 2012. Uz iskapanje vođen je Terenski dnevnik rada.

4. GOMILA G4

Gomila G4 u zaseoku Bitunjani (N 43°09.716' E 17°39.427', 181 m/nv), s dimenzijama 9,50 m sjever – jug, 8,30 m istok – zapad i visinom 30-50 cm, bila je devastirana, jer je kamenje iskorišteno za gradnju obližnjih zidova. Grobna konstrukcija, koja je imala oblik kamene škrinje od sedimentnih vapnenačkih ploča, također je bila vrlo oštećena – zatečene su tri obložnice, bez grobne poklopnice. Grob je bio orijentiran ji-sz, s unutarnjim dimenzijama 85 x 38 x 33 cm, a dimenzije obložnica iznosile su: južna bočna 85 x 33 x 10 cm, zapadna poprečna 48 x 28 x 9 cm i istočna poprečna (prelomljena na dva dijela) 44 x 34 x 4 cm. Uz svu pozornost prigodom čišćenja ostataka plašta nisu pronađeni keramički ulomci. U

³⁷ Patsch 1922, 44; Dodig 2012, 30, b. 43.

³⁸ Sivrić 1979, 20-21, sl. 3; ALBiH, III, 24.404; Oreč 1991, 42, s dvjema skicama. On gradinu naziva Vinac na Velikom Žuželju.

³⁹ Sivrić 1979, 21.

⁴⁰ Vidović 2011, 53-54.

⁴¹ Kapular 2011, 194-196.

grobnomu humusu i u blizini samoga groba pronađeno je ukupno 11 sitnih i zubom vremena nagriženih ulomaka kostiju, uglavnom od udova – bedrene, goljenične i nadlaktične kosti. U unutrašnjosti groba pronađena su i dva zuba – jedan premolar i jedan sjekutić, koji je imao karijes. Gomila je, dakle, bila sepulkralnoga karaktera i nasuta je iznad groba jednoga pokojnika.

5. GOMILA G2

Gomila u podnožju brda Senjarica (N 43°09.661' E 017°39.254', 159 m n/v) s dimenzijama s-j 18,80 m, i-z u sjevernom dijelu 8,90, u središnjem dijelu 5,40 m i visinom 30-50 cm, nalazi se neposredno pored mjesnoga makadamskog puta između Jurkovića i Bitunjana, koji je izgrađen 60-ih godina, vjerojatno na podlozi starije staze. Gomila je u najvećem dijelu devastirana, tako da ima eliptičan oblik, s rasutim dijelom prema jugu, gdje je prolazio makadamski put. Glavni dio gomile bio je očito sa sjeverne strane, gdje je manje uzvišenje. Na tom dijelu prigodom čišćenja gomile istražena je sonda 1,60 x 1,10 m, s dubinom 30 – 50 cm, u kojoj nisu pronađeni nikakvi sepulkralni, keramički ili osteološki ostaci. Vjerojatno je gomila devastirana, zajedno s grobnom konstrukcijom (?), za gradnju obližnjih zidova obradivih čestica sa zapadne strane, a potom u gradnju lokalnoga makadamskoga puta. O tome svjedoče određeni ostaci koji sugeriraju da je riječ o građenom objektu. Naime, na južnom rubu gomile pronađen je ulomak prapovijesna žrvnja od crvenkasta granita (prelomljen po sredini) 7 x 4,5 cm, a sličan komad žrvnja (6 x 8 cm) pronađen je tridesetak metara zapadno od gomile. Istodobno, na južnom rubu otkopan je ulomak žućkaste, dobro pečene keramike (5,5 x 4,5 cm), koji upućuje na rimsko doba. S tim u svezi je i nalaz ulomka (16 x 4 cm) svijetlosmeđe boje (razlomljena u dva dijela) s udubljenom crtom paralelnom s rubom, najbliži opekarskom proizvodu. Postoji mogućnost da je u udolini ispod Senjarice bio manji rimski posjed. Sve u svemu, mišljenja smo da je riječ o grobnoj gomili iz prapovijesna doba, u kojoj su antički ulomci sekundarni. Gomila G2 ima strukturu kao i druge devastirane gomile – gornji dio od krupnijega kamenja, donji dio od sitnijega, imajući na umu da su zidovi i zidani potpornji u obližnjim njivama pravljene tridesetak metara zapadnije od gomile, te da nije u pitanju obična grudina ili međašna gomila. U krajnjem slučaju može se raditi o kenotafu. Osim toga, mjesni naziv Klepuša, govori također da je riječ o prapovijesnoj gomili jer jedino takve gomile imaju posebna imena.

6. GOMILA G1

Gomila G1 na zapadnom hrptu brda Osoje (N 43°09.647' E 017°38.682', 138 m n/v), s dimenzijama 14,8 x 3 m, površinom u bazi oko 180 m i opsegom od 48 m, nalazi se na vrlo dominantnu položaju, odakle se može vidjeti veći dio doline Trebižata u Studencima i u Prćavcima, s južne strane Zvirici i Bijača, a sa sjevera brdski predjeli Zvirovića, Studenaca, Miletine i Međugorja (T. III.). Ispod gomile s juga prolazi cesta M6 Čapljinina – Ljubuški – Imotski, a sa sjevera lokalne ceste Studenci – Međugorje i Studenci – Zvirovići. Prigodom rekognosciranja terena 2010., kada je okoliš gomile bio zarastao u gustu makiju, na površini gomile sa sjeverne strane pronađeni su ulomci prapovijesne keramike i dio brusa.

Radovi na čišćenju gomile i okoliša izvršeni su 19. travnja 2012. Iskapanja su počela 2. svibnja 2012. s desetericom radnika, ponekad s manjim ili višim brojem, a završila se 18. svibnja. Gomila, koja je podignuta na blagoj kamenitoj zaravni, koja je bila s južne i zapadne strane okružena većim liticama, bila je kupasta oblika, s dosta krupnoga kamenja na gornjem dijelu plašta, dok se sitnije kamenje s humusom očekivano našlo u donjim slojevima. Vjerojatno je u početnom stadiju gomila imala kružni vijenac, od kojega je preostao dio sa

sjeverozapadne strane. Očuvani dio vijenca imao je duljinu 3,10 m, sa šest većih kamenih blokova pobodenih na nož, s različitim dimenzijama: 49x30x17 cm, 85x25x15 cm, 40x35x18 cm, 47x34x12 cm, 33x36x9 cm, 46x32x18 cm. Petoga i šestoga dana iskapanja istražen je i središnji grob, što je potvrdilo činjenicu da je gomila podignuta u čast jednoga pokojnika, jer nisu evidentirani naknadni ukopi. Grobna konstrukcija (165 x 80cm) bila je gotovo u samom središtu gomile, orijentacija sjever – jug, s blagim otklonom istok – zapad, oko 1,80m ispod vrha plašta, a sastojala se od sedimentnih vapnenastih ploča (T. IV.). Unutarnje dimenzije groba bile su 87cm (istok) x 47cm (sjever) x 89cm (zapad x 55cm (jug), dok je dubina groba iznosila 75cm (sjever) do 89cm (jug). Zanimljivo je da je na dnu groba bila također vapnenasta ploča 94 x 46 x 4 cm, što je inače rijedak slučaj, ali i dvije ploče kao grobne preklopnice, koje su bile djelomice oštećene zbog težine kamenja iznad groba. Uzdužna grobna obložnica sa zapadne strane bila je zbog male debljine (5cm) u potpunosti razmrvljena, dok je obložnica s istočne strane (136 x 58 x 7cm) bila prelomljena po sredini. Poprečne grobne obložnice – sjeverna (50 x 50 x 4cm) i južna (54 x 50 x 4cm), očuvane su u cijelosti. Od gornje grobne preklopnice od sedam ulomaka očuvao se i jedan veći komad (70 x 84 x 8cm), a od donje preklopnice od pet ulomaka ostao je cjelovit jedan komad (80 x 59 x 7cm). Pokojnik je pokopan u zgrčenu položaj, ali kosti su zbog urušavanja konstrukcije i prodora humusa i vlage, bile djelomice oštećene i poremećene.

Uz grobnu gomilu na Kaštelima na hrptu brda Osoja, 230 metara jugoistočno od gomile (kota 180m), evidentiran je manji obrambeni (gradinski?) sustav, koji je imao zid sa zapadne strane smjerom sjever-jug u duljini oko 12 metara. Prosječne je visine 1,10 m i širine 1,5 m. Sa sjevera i juga položaj je branjen visokim liticama. Nepunih tisuću metara jugoistočno od tog položaja nalazi se spomenuta moćna gradina Osoje.

7. GOMILA G3

Gomila G3 u zaseoku Bitunjani (43°09.696'N 017°39.391'E) smještena je na krševitoj brdskoj kosi brda Senjarice, gotovo pri dnu brdske kose na njegovoj jugoistočnoj strani, na nadmorskoj visini od 178 m, s dimenzijama istok-zapad 21m, sjever-jug 19m, visinom 2,20m (sjever) i 5,13m (jug), površinom oko 350 četv. metara i opsegom baze oko 70 metara (T. III.). Njezin položaj također je strateški odabran: nalazi se 850 m sjeverno od gradine Osoje, 1250 m sjeveroistočno od gradine Humac, 1800 m sjeveroistočno od gradine Križevac (Šipovac) i 2400 m sjeverno od gradine Žuželj. Usto, sjeverozapadno od G3 u Bitunjanima, po vrhu i kosama brda Senjarice, podignuto je osamnaest kamenih gomila, vjerojatno grobnih. Na brdu se nalazi i danas aktivno ležište (majdan) sedimentnih vapnenastih ploča, koje se koriste najčešće za krovne radove. Prilikom rekognosciranja terena u svibnju 2009. pronađen je na površini gomile, pri rubu na južnoj strani, ulomak prapovijesne keramike i komad kućnoga lijepa. Tada je evidentirana devastacija gomile na jugoistočnom dijelu, gdje su bili djelomično vidljivi ostaci grobne konstrukcije.

Radovi na čišćenju gomile i okoliša izvršeni su 20. travnja 2012. Iskapanja su počela 21. svibnja 2012. s desetoricom radnika i nastavljena uglavnom s 15 radnika, s obzirom da G3 spada u red velikih gomila, a završila se 2. lipnja 2012. Gornji plašt gomile bio je nasut krupnim kamenjem, ispod kojega se u nižim slojevima pojavljivalo sitno kamenje i humus, često s ostacima gareži od paljenja recentnoga materijala (gume) na površini gomile. Prvo se pristupilo čišćenju dijela gomile gdje je ranije uočen grob G1, koji je bio devastiran. Očito se radilo o naknadnom ukopu, s obzirom da je grobna konstrukcija bila neposredno ispod gornje površine kamena plašta. Orijentacija groba bila je sjever – jug, s blagim otklonom istok – zapad, s dimenzijama unutarnjega dijela groba 90 x 40 cm, dubina 61 cm. Grobna preklopnica nije pronađena, dok su relativno očuvane uzdužne obložnice od sedimentnih

vapnenastih ploča – s istočne strane duljina 117 cm, debljina 4 cm, a sa zapadne strane duljina 112 cm, debljina 6 cm. Poprečne obloznice sa sjeverne i južne strane zbog krhkosti i devastacije zatečene su u razdrobljenu stanju. Dan nakon toga, nepuna tri metra sz. od groba G1, otkriven je blizu površine kamena plašta grob G2 trapezoidna oblika, složen s južne strane neposredno uz kamenu liticu. Njegova orijentacija je si.-jz., unutarnje dimenzije 53 x 40 cm, dubina oko 30 cm, s nemarno složenim amorfnim pločama – s jz. strane 35 x 39 cm, sa sz. strane 55 x 24 cm, i s dvjema podložnim grobnim pločama 26 x 20 cm i 20 x 14 cm. U samom grobu nije bilo nikakvih osteoloških i keramičkih ostataka.

Oko četiri metra sz. od groba G1 pronađen je plitko ispod kamena plašta uskoro grob G3, čija je orijentacija bila istok – zapad, s blagim otklonom sjever – jug (T. IV.). Njegove unutarnje dimenzije bile su: duljina 175 cm, širina 50 cm (uzglavlje), 42 cm (sredina) i 14 cm (podnožje). Dubina je varirala od 23 cm u podnožju, 31 cm u sredini i 42 cm kod uzglavlja. Grob je bio pokriven trima sedimentnim vapnenastim pločama – zatečene su dvije očuvane i nekoliko manjih ulomaka treće ploče, dok su bočne konstrukcije (četiri ploče sa sjevera, pet s juga i po jedna s istoka i zapada) uglavnom imale sličnu profilaciju, ali različitih debljina od 7 do 15 cm. Grob je imao i podnu konstrukciju od četiriju kamenih ploča. I konačno je u središnjem dijelu gomile, nešto manje od dva metra od površine plašta, pronađene je središnji grob G4. Njegova orijentacija bila je istok – zapad, s blagim otklonom sjever – jug (T. IV.). Na vrhu je bila sedimentna vapnenasta ploča 155 x 110 x 10 cm, koja je bila napukla na više dijelova zbog težine kamena na njoj. Unutarnje dimenzije groba bile su 100 x 47 cm, s prosječnom dubinom od 50 cm. Uzdužne i poprečne obloznice bile su također od sedimentnih vapnenastih ploča, dosta tanke – s južne i zapadne strane tri cm, s istočne 2,5 cm, a sa sjeverne strane osam cm, zbog čega se urušila istočna poprečna obloznica. Kostii su bile dosta oštećene i poremećene.

Kamene gomile na području Zvirovića pripadaju tipičnim prapovijesnim grobnim gomilama, koje se nalaze u širem dinarskom prostoru, sa središnjim ukopima u kamenim grobovima u obliku škrinje (ciste), poradi čega je B. Govedarica definira kao tip *dinarske kulture*,⁴² premda se u domaćoj arheološkoj literaturi više rabi termin *posuška kultura*, kako ju je predstavio B. Čović, koja se razvijala u razdoblju brončanoga doba od 2100. – 1300. pr. Kr.⁴³ Gomila G1 na lokalitetu Kašteli zacijelo je podignuta čast istaknuta pripadnika rodovskoga klana, s obzirom na markantnu grobnu konstrukciju i velik broj razbijenih posuda prigodom grobnoga rituala. Možda je hrpa zmijskih zubi ispod podložne grobne ploče znak poštivanja zmiје kao totema? Usto, gomila je služila kao promatračnica, prirodni orijentir, a možda i granična markacija između lokalnih zajednica, gdje je danas granica između Zvirovića i Studenaca. Položaj na Kaštelima očito je bio pogodan brončanodobnim stanovnicima da podignu naselje sa sjeverne strane gomile. Velika gomila u Bitunjanima ne obiluje keramičkim posudama kao ona u Kaštelima. No u njoj imamo više ukopa – dva u zgrčenu položaju u tipičnim kamenim škrinjama, dok je grob br. 3 sadržavao ukop u ispruženu položaju. Njega je teško preciznije datirati bez radiokarbonske i osteološke analize. Vjerojatno je u pitanju srednji vijek, jer su naknadni ukopi u gomilama blizu površine poznata pojava.⁴⁴ Što se tiče gomila G2 i G4, koje su bile drastično devastirane, također nema elemenata za detaljniju analizu, uz napomenu da spadaju u skupinu grobnih gomila lociranih na brdu Senjarici. Istražene gomile u Zvirovićima podigli su pripadnici brončanodobne populacije u neposrednoj blizini doline Trebižata, čija je matična gradina bila na brdu Osoje. Pripadale su im manje udoline na području Zvirovića i Prćavaca, a bili su povezani sa susjednim stanovnicima Studenačkoga polja, Miletine i Međugorja.

⁴² Govedarica 1989, 145-146.

⁴³ Čović 1989, 91-101.

⁴⁴ Najbliži primjeri su u okolici Vida kod Metkovića, Marović 1980, passim.

7. ISTRAŽIVANJA U ZVIROVIĆIMA U JESEN 2012.

Kada su izvođači radova krajem srpnja i početkom kolovoza 2012. obilježili, okolčili i očistili trasu na 11.-12. km autoceste Bijača-Zvirovići, rekognoscirana je trasa na predjelu čvorišta Međugorje-Zvirovići, gdje je građevinskim radovima zahvaćen znatno širi pojas zemljišta u odnosu na standardnu trasu autoceste. Tom prigodom uočena je skupina kamenih gomila, od kojih pet na samoj trasi i dvije na rubnim dijelovima trase. Gomile su u preliminarnom opisu dobile nazive G1-G7, što se ustalilo tijekom istraživanja i konačne evidencije. Sukladno tomu, bilo je nužno izvesti preventivne arheološke radove. Kao i u prethodnoj proljetnoj kampanji, u ime Federalnoga zavoda za zaštitu spomenika Sarajevo, radove je vodio mr. sc. Radoslav Dodig, Ljubuški i njegov zamjenik Ivo Dragičević, Ljubuški, student arheologije na Filozofskom fakultetu u Mostaru. Za rad na terenu angažirani su radnici iz Zvirovića i susjednih sela Studenaca i Zvirića. Njihov broj varirao je od četiri radnika (čišćenje terena) do deset radnika (radovi na gomili G7). Tehničko snimanje spomenika izvršio je geodet Nikola Radišić. Svih sedam gomila istraženo je na identičan način: skidanjem kamenoga plašta stratigrafijskim iskopima u četirima kvadrantima, počevši od vrha i vijenaca plašta do zdravice. Prema ranijem utvrđenom dogovoru svi nalazi – keramika, metal i kosti, predani su Župnome uredu u Studencima, župniku don Ivi Šutalu. Istraživanja su počela 10. rujna 2012., a završena su 15. listopada 2012. Uz iskapanje vođen je *Terenski dnevnik rada*.

Prije početka zaštitnih arheoloških istraživanja izvršeno je čišćenje terena za nesmetan rad. Dvije gomile – G6 i G7 – bile su vrlo obrasle gustom šumom smreke, jasena, drijena, a naročito korovom kupine i drače. Gomile G1-G5 bile su djelomice obrasle grmljem, ali neke od njih teže dostupne zbog istovara zemlje i kamenja, koji su učinili sami izvođači radova u prvotnom čišćenju trase autoceste. Gomila G1 (N 43°09.531' E 017°39.613, 8 x 1,5m, 169m n/v) sastojala se od krupnijega kamenja na rubovima i s pretežnim sitnijim kamenjem, pomiješana sa zemljom i humusom. Nije bilo grobne konstrukcije niti nalaza, pa se vjerojatno radi o graničnoj ili markacijskoj gomili. Gomila G2 nalazila se južno od gomila G3 i G4 (N 43°09.508 E 17°39.659, 6 x 1,5m, 169m n/v). Bila je od krupnijega kamenja u gornjem sloju i s pretežnim sitnijim kamenjem, pomiješana sa zemljom i humusom. Nije bilo grobne konstrukcije niti nalaza, pa se vjerojatno radi o graničnoj umjetno nasutoj gomili. Gomila G3 isticala se nešto većom visinom u skupini manjih gomila na čvorištu Zvirovići (N 43°09.507' E 017°39.683, 7,5 x 2,5m, 171m n/v). Bila je podignuta od krupnijega kamenja, bez zemlje i humusa. Nije bilo grobne konstrukcije niti nalaza, pa se također vjerojatno radi o graničnoj umjetno nasutoj gomili. Gomila G4 nalazila se između gomila G2 i G3 (N 43°09.512 E 017°39.675, 6x2m, 170m n/v), a sastojala se od više slojeva krupnijega i sitnijega kamenja, s mjestimičnim nanosima zemlje. Nije bilo grobne konstrukcije niti nalaza, što upućuje da se radi o umjetno podignutoj gomili, koja je mogla služiti za oznaku granice među seoskim njivama. Isti slučaj zbio se i s gomilom G5 (N 43°09.536' E 017°39.702', 7 x 1m, 172m n/v).

8. GOMILA G6

Gomila G6 nalazila se kao krajnja na sjevernom dijelu skupine gomila na čvorištu Zvirovići (N 43°09.530' E 017°39.718, 8 x 0,5m, 173m n/v), najvećim dijelom u šumskom okružju, na samom rubu čvorišta (T. V.). Bila je dobrim dijelom devastirana, kojom prigodom je krupnije kamenje s gornjega dijela plašta upotrijebljeno u gradnju suhozida, koji se protezao uz sam rub gomile. Još prigodom rekognosciranja terena prije početka zaštitnih istraživanjima na gomili je pronađen komad žrvnja (promjer 8,5 cm) i ulomak keramike (promjer 3,5 cm). Radovi na istraživanju gomile G6 obavljani su kroz razdoblje od pet dana – 27.-28.9.2012. i

od 1.-3.10.2012., s osmoricom radnika. Nalazi su bili neočekivano obilni, uzimajući u obzir da se radilo o dosta oštećenoj gomili. Pronađeno je više od četiristo ulomaka keramike, više fragmenata kućnoga lijepa, ostatak žrvnja i vrh kamene strjelice. U središnjem dijelu gomile otkopana je grobna konstrukcija u obliku kamene škrinje orijentirana sz-ji, s dimenzijama 112 cm (sjever) x 91 cm (jug) x 46 cm (istok) x 44 cm (zapad), s prosječnom dubinom 45 cm (T. VI.). Vršna grobna poluamorfna ploča je bila masivna i teška oko 400 kg, s dimenzijama 140 x 108 x 0,20 cm. Bočne grobne ploče, koje su ponegdje bile pojačane potpornim pločama radi stabilnosti, imale su dimenzije: 127 x 69 x 17 cm (sjever), 137 x 60 x 13 cm (jug), 70 x 53 x 9 cm (zapad) i 69 x 39 x 9 cm (istok). Dimenzije i konstrukcija groba veća je od dosad istraženih grobova u Zvirovićima, čiji je razlog otkriven nakon istraživanja unutrašnjosti grobne komore. Grobna komora nakon podizanja ploče bila je gotovo u potpunosti zatrpana nanosima sitnoga kamenja i zemlje. Nakon njezina čišćenja pronađena su dva kostura u zgrčenu položaju, čije su glave bile okrenute nasuprotno prema orijentaciji groba sz-ji. Ispod toraksa jednoga kostura pronađen je retuširani vrh kremene strijele nalik lastavičjem repu (2,2 x 1,6 cm), koji je očito bio uzrokom smrti jednoga od pokojnika (T. VII.).⁴⁵ Nije isključeno da se radi o ukopu braće po oružju. Ulomci keramike pronađeni su i unutar groba, kao i sa svih strana grobnih obložnica, od kojih su neki bili urešeni (valovnica, bradavice). Sa sjeverozapadne strane groba, u razini baze groba, na kojih 30-ak cm udaljenosti, pronađena je ploča s površinom oko 40 x 40 cm, na kojoj je bilo dvadesetak ulomaka keramike s ostacima gareži. Vjerojatno je riječ o ritualnom žrtvištu, podignutom u čast pokojnika prigodom početka ukopne ceremonije.

9. GOMILA G7

Gomila G7 nalazila se na krajnjem jugu od gomila na čvorištu Zvirovići, kojih četiristo metara zračne linije sjeverno od gradine Osoje (N 43°09.460' E 017°39.498, 14,5 x 3m, 181m n/v), na posjedu obitelji Borovac iz Trebižata (T. V.). Gomila je podignuta na prirodnom i krševitom uzdignuću brda Osoje, s nasipom od dosta krupna kamenja, s rijetkim zapunama sitnoga kamenja. Sa sjeverne i zapadne strane uočen je rubni vijenac od krupno formirana kamenja, dok se s južne strane protezao suhozid, za koji je skinut dio plašta gomile i rubno kamenje. Radovi na gomili G7 izvršeni su u vremenu 4.-5.10.2012. i 8-12.10.2012. s desetoricom radnika, a završeni 15.10.2012. s osmoricom radnika. Čišćenje plašta gomile bilo je napornije nego na prethodnim gomilama, imajući u vidu teže pristupačan teren, konfiguraciju gomile, dosta krupno kamenje koje je trebalo razbijati, kao i puno korijenja koje je zubom vremena uraslo u kamenu strukturu. U početnoj fazi istraživanja pronađeno je nekoliko komada keramike urešene kružnim žlijebom, u plaštu gomile pri vrhu, kod samoga središta. Kasnije je pronađen zanimljiv nalaz – brončana fibula izvrsno očuvana i funkcionalna (15,7 cm duljine, opruga sa šest navoja), očito recentniji primjerak koji je naknadno dospio u gomilu. Kako je sama gomila strateški dobro pozicionirana, vrlo blizu gradine Osoje, s nje pogled obuhvaća zaselak Bitunjane sa širom okolicom, pa je od antike do srednjega vijeka bila metom posjetitelja. Stoga ne čude sekundarni i recentniji metalni (metalna alka na dubini oko 1m) i keramički nalazi u njoj. Na dubini oko jednoga metra ispod plašta kamenja, u sredini gomile s blagim otklonom prema sjeveru, pronađena je kamena grobna škrinja s ukopom u zgrčenu položaju. Dimenzije vršne grobne ploče bile su 118 x 116 cm, s debljinom od 8-11 cm (T.VI.). Pod teretom kamenja i djelovanjem atmosferilija ploča se prilikom podizanja raspala na više komada. Bočne obložnice, kao i grobna ploča, bile su od sedimentna vapnenca, koji se pokazao kao trošan i krhak materijal za grobne konstrukcije. Dimenzije obložnica: zapadna – duljina 105, debljina 5 cm, istočna – duljina 105, debljina 7 cm, sjeverna – duljina 46 cm, debljina 4 cm, južna – duljina 50 cm, debljina 3 cm. Dimenzije

⁴⁵ Sličan nalaz strjelice u grobu gomile evidentiran je u Ravči 2009., Periša 2009, 687.

groba: 95-82 x 50-47 cm. Dubina groba – na zapadnoj strani 42 cm, na istočnoj strani 40 cm. Orijentacija groba bila je sjever – jug. Grobna komora u donjem dijelu bila je zatrpana nanosom zemlje i sitna kamenja, gdje su se našli ostaci kostura, prilično loše očuvana.

Na lokalitetu Oblog, zaselak Bitunjani, Zvirovići, gdje se gradi čvorište Zvirovići na poddionici autoceste Kravica- Zvirovići, ukupno je istraženo sedam kamenih gomila. Gomile G1-G5 bile su sterilne, očito su služile za međe i markacije obradivih čestica na terenu, dok su gomile G6 i G7, na jugozapadnom i sjeveroistočnom rubu čvorišta bile grobne gomile podignute u čast pokojnika, s obredom inhumacije i pokapanja u kamene škrinje u zgrčenu položaju. Taj način pokapanja, kao i rituali obredna razbijanja posuda, tipični su za brončanodobne stanovnike na širem razdoblju Dinarskoga područja, radi čega B. Govedarica govori o dinarskoj kulturi.⁴⁶ U gomili G6 pronađen je velik broj keramičkih ulomaka različitih posuda (fragmenti trbuha, oboda, dna i ručaka), među kojima su zanimljivi ulomci s bradavičastim aplikacijama i oni s tehnikom utiskivanja. Možemo ukratko reći da su tri osnovne tehnike ukrašavanja: urezivanje, utiskivanje i plastične aplikacije. Primjerak s koljenastom ručkom s gomile G6 već je evidentiran s više primjeraka na gomili G1, Kašteli, Zvirovići,⁴⁷ sličan primjercima iz Livna⁴⁸ i Ravče kod Vrgorca.⁴⁹ Ulomak smeđe keramike s ukrašen s horizontalnom plastičnom vrpcom nalik je primjerku na gradini Ledine u Ravči kod Vrgorca.⁵⁰ Navedene nalaze može se okvirno smjestiti u kraj ranoga i početak srednjega brončanog doba.⁵¹ Ulomak ukrašen s kombinacijom polumjesečaste vrpce i bradavičaste aplikacije također nije daleko od srednjobrončana razdoblja.⁵²

Keramički materijal u gomili G7 znatno se razlikuje od onoga u gomili G6. Razlog je jasan – mnogi ulomci dospjeli su naknadno u korpus gomile. Tek za nekoliko komada sitnih ulomaka tamnosive boje, nađenih u završnom čišćenju gomile sjeverno i zapadno od grobne ploče, može se reći da pripadaju, šire uzevši, brončanom dobu. Nekoliko krupnijih komada keramike nađenih bliže vrhu i ukrašenih valovnicom pripadaju srednjovjekovnoj produkciji. Slično se može reći i za ulomke koji su unutarne strane imaju utisnute sitne koncentrične crte kao ostatak izrade na lončarskom kolu. Nalaz brončane fibule ukazuje na kasnolatensko razdoblje i dosta je sličan fibuli pronađenoj u Gorici kod Gruda,⁵³ odnosno prema tumačenju M. Feugèra, slični tipološki oblici 10, 10a i 10a1 (Kragenfibeln, crteži str. 181) mogu se datirati od 60. pr. Kr. do kraja Tiberijeve vladavine, dakle oko 37. godine (T. VII.).⁵⁴

⁴⁶ Govedarica 1989, 147-154.

⁴⁷ Dodig 2012, 9.

⁴⁸ Marijan 1995, T. 3, sl. 2.

⁴⁹ Jerončić 2011, 120, br.10.

⁵⁰ Jerončić 2011, 119, kat.br. 6.

⁵¹ Buršić-Matijašić 2010, 19.

⁵² Buršić-Matijašić 2010, 19.

⁵³ Truhelka 1899, 363, sl. 33.

⁵⁴ Feugère 1985, 247.

LITERATURA

1. ALBiH 1988. Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, sv. 3, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo.
2. Basler 1989., Đ. Basler, Značajni arheološki lokaliteti, u: Čapljina: ilustrovani zbornik, ed. J. Pehar, Čapljina, 43-51.
3. Bešlagić 1971., Š. Bešlagić, Stećci, kataloško-topografski pregled, Sarajevo.
4. Bojanovski 1977., I. Bojanovski, Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji, Prehistorijska i antička komunikacija Salona – Narona i njena topografija u svjetlu arheoloških i historijskih izvora, ANUBiH, Godišnjak XV, Centar za balkanološka ispitivanja, k. 13, Sarajevo, 83-152.
5. Buršić-Matijašić 2010., K. Buršić-Matijašić, Bale i keramički materijal iz palače Soardo Bebmo, Opuscula Archaeologica 34, Zagreb, 7-35.
6. Čović 1989., B. Čović, Posuška kultura, Zemaljski muzej BiH, Arheologija, N. s., sv. 44, Sarajevo, 61-127.
7. Dodig 2009., R. Dodig, Prirodno i kulturno naslijeđe: zaštićena graditeljska baština, autocesta na koridoru Vc, Dionica Jablanica-Ljubuški, Mostar.
8. Dodig 2009a., R. Dodig, Autocesta na koridoru Vc: Lot 7, Dionica Bijača – Počitelj, namjena prostora unutar građevinske čestice, Mostar.
9. Dodig 2010., R. Dodig, Kulturno-povijesna baština HNŽ-a: Arheološka područja iz prapovijesti, antike i srednjega vijeka, elaborat, Mostar.
10. Feugère 1985., M. Feugère, Les fibules en Gaule Méridionale de la conquête à la fin du Ve s. ap. J.-C., Paris.
11. Gelo et al. 1995., J. Gelo et al., Stanovništvo Bosne i Hercegovine: Narodnosni sastav po naseljima, Republika Hrvatska, Državni zavod za statistiku, Zagreb.
12. Govedarica 1989., B. Govedarica, Rano brozano doba na području istočnog Jadrana, Sarajevo.
13. Govedarica, Forić 2011., B. Govedarica, M. Forić, Rezultati orijentacionog istraživanja u cilju identifikacije i zaštite arheoloških spomenika na trasi autoputa Koridor V/c kroz Bosnu i Hercegovinu, Godišnjak ANUBiH, k. 40, Sarajevo, 207-219.
14. Istraživanja 2011., A. Milošević et al., Arheološka istraživanja na trasi autoceste u Zabiokovlju i Plini, ur. M. Tomasović, Makarska, 2011.
15. Jerončić 2011., T. Jerončić, Istraživanje tumula i gradine na Ledinama u Ravči kod Vrgorca, u: Arheološka istraživanja na trasi autoceste u Zabiokovlju i Plini, Makarska, 111-123.
16. Jurišić 1972., K. Jurišić, Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine, Zagreb.
17. Kapular 2011., M. Kapular, Rodovi u Zvirovićima od 17. do 21. stoljeća, u: Župa Studenci u Hercegovini, ed. A. Pavlović, Mostar, 191-237.
18. Marijan 1995., D. Marijan, Naselje brončanoga doba u Prispu kod Livna, Opuscula archaeologica 19, Zagreb, 39-50.
19. Marović 1980., I. Marović, Prahistorijska istraživanja u okolici Narone, u: Dolina rijeke Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka, Znanstveni skup HAD-a, Metković, 4. 7. X. 1977, HAD, sv. 5, Split, 45-104.
20. Marović 1999., I. Marović, Jama u Podumcima, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 90-91, Split, 9-41.
21. Mucić, Kovačević 2011. K. Mucić, N. Kovačević, Doprinosi poznavanju povijesti Vrgoračke krajine na osnovi rezultata novijih arheoloških istraživanja, u: Istraživanja 2011, 125-212.
22. Oreč 1991., P. Oreč, Prapovijesna svetišta kod Mostara i u Miletini kod Ljubuškoga, Godišnjak ANUBiH, CBI, k. 27, Sarajevo, 35-44.

23. Patsch 1922., C. Patsch, Historische Wanderungen im Karst un dan der Adria: Die Herzegovina einst und jetzt, Wien.
24. Patsch 1996., C. Patsch, Povijest i topografija Narone, Matica hrvatska, Ogranak Metković, Metković.
25. Periša 2009., D. Periša, Velika gomila, Hrvatski arheološki godišnjak 6, Zagreb, 686-688.
26. Petrinec et al. 1999., M. Petrinec, T. Šeparović, B. M. Vrdoljak, Arheološka zbirka Franjevačkog muzeja u Livnu, Split.
27. Sivrić 1979., M. Sivrić, Kulturni preostaci prahistorijskoga doba u Međugorju i Bijakovićima, u: Međugorje i Bijakovići u Brotnju, Međugorje, 1979, 19-21.
28. Spomenici 1980., Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode, Mostar: Spomenici kulture i prirode sa područja opštine Ljubuški, Mostar
29. Škegro 2011., A. Škegro, Od gomila, gradina i tumula do osmanlijske okupacije, u: Župa Studenci u Hercegovini, ed. A. Pavlović, Mostar, 61-70.
30. Truhelka 1899., Č. Truhelka, Dva prehistorijska nalaza iz Gorice (Ljubuškog kotara), Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XI, Sarajevo, 339-395.
31. Vidović 2011., D. Vidović, Toponimija sela Zvirovići, u: Župa Studenci u Hercegovini, ed. A. Pavlović, Mostar, 47-57.
32. Vego 1954., M. Vego, Ljubuški, Zemaljski muzej u BiH, Sarajevo.

PRILOZI:

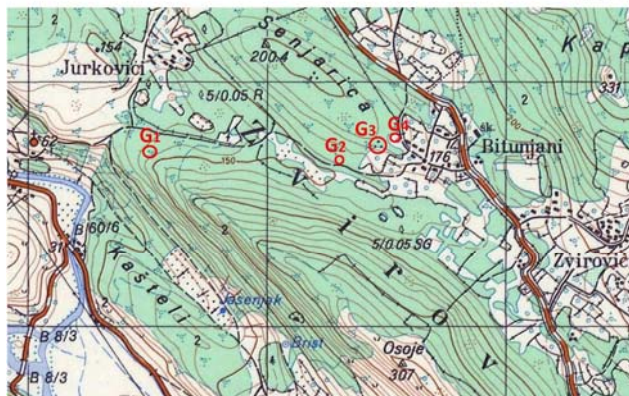
- T. I. Grob G1 u gomili G7, Zvirici
- T. II. Mape istraženih gomila u Zvirovićima
- T. III. Gomile G1 i G3, Zvirovići
- T. IV. Grobne konstrukcije u Zvirovićima
- T. V. Gomile na čvorištu Zvirovići
- T. VI. Grobne konstrukcije na čvorištu Zvirovići
- T. VII. Nalazi u gomilama u Zvirovićima
Fotografije i mape R. Dodig

T. I.

T. II.

Zvirovići 1:25.000

Orto foto snimka

T. III.

Gomile G1 i G3, Zvirovići

T. IV.

T. V.
G6

T. VI.

Grobne konstrukcije na čvorištu Zvirovići

T. VII.

Nalazi u gomilama u Zvirovićima